

ESZMETÖREDÉKEK

HEIM PÁL

1875–1929.

Neve fogalom tudományos körökben, szereplése példakép az orvosok előtt, személye a reménytelenségben megtört anyai sziveknek a segítséget hozó reménység s nekünk tanítványainak a lelkesedésével magával ragadó Mester, aki tudását, szívét elsősorban nekünk ajándékozta. Hát lehetséges az, hogy nincs többé, lehet-e, hogy igazi apostoli tevékenységét nem folytathatja tovább? – nem tudjuk elhinni. De nem tudunk megnyugodni sem, hogy épp övele szemben volt oly kegyetlen a Sors s akkor ragadta el, amikor vágyait elérte s nem adott neki időt tovább nagy tervei kivitelére. Siratják mindnyájan, akik mint embert ismerték, vigasztalhatatlanok vagyunk, mi, akik éreztük szeretettől sugárzó vezetésének hatalmát, tanításának meggyőző erejét s akiknek kibontakozását, fejlődését az apa gondosságával s a Mester büszkeségével kísérte, de gyászol az egész nemzet, mert eltávozott a Tanár-Bácsi, aki a magyar jövő törekeny kis embervirágait magához emelte s optimizmust sugárzó szeretetével, fanatikus hittel, nagyon nagy tudásával s lelkiismeretes gondossággal az életnek, a hazának megmentette. Szeretet és jószág, hit és lelkesedés, tudás és munka, önzetlenség és szerénység együtt és olyan harmóniában csak benne összpontosul, ezért volt egészen kivételes egyéniség, ezért oly általános és őszinte a szomorúság.

Budapesten született 1875-ben. Tanulmányait is ott végezte s mint fiatal orvos a Stefánia-gyermekkorházban kezdte Bókay tanár mellett gyermekgyógyászati tanulmányait. Amikor szaktudásának alapjait megvetette, külföldre ment s előbb Combes mellett Lausanne-ban volt, majd Boroszlóba ment Czernyhez, akinek a modern csecsemőgyógyászatot megteremtő munkálatait csodálattal figyelte s előbb tanult tőle; majd egyik legértékesebb és legkedvesebb munkatársa lett. Onnan hazatérve a modern csecsemőgyógyászatot hazánkban ő teremtette meg, apostoli hivatottsággal művelte, terjesztette, tanította. Nagy tehetségét és tudását hamar megismerték s elismerték. Az Irgalmas-rend budapesti kórházának gyermekosztályán csak pár évig működött, mint főorvos, 1907-ben a budapesti egyetemen magántanárrá habilitáltak a csecsemőgyógyászatból s 1918-ban egyhangú meghívás útján a pozsonyi egyetem gyermekgyógyászati katedrájára került. Nagy ambícióval kezdte el Pozsonyban a klinika megszervezését, a csecsemővédelem megalapozását, de nem soká folytathatta: az összeomlás után el kellett Pozsonyt hagynia, egyetemével Budapestre menekült s átmenetileg a Fehér-Keresztben folytatta munkásságát. Az egyetem menekülése után mindenki bizalma ő felé fordult s a legnehezebb időkben a rektori méltóságot csak ő viselhette. Budapesti nagy népszerűsége nem tartotta vissza attól, hogy egyetemével Pécsre menjen s itt az őt karakterizáló lelkesedéssel s optimizmussal kezdett előről mindent: üzembe hozta új klinikáját, alkotott, teremtett, munkatársakat nevelt, rövid idő múltán az ő tehetségétől, alkotó erejétől lüktetett minden az egyetemi városban. A csecsemővédelem országos megszervezése, irányítása, vezetése az ő kezében volt letéve s nála a leghivatottabb helyen. Személyesen járt a falvakban, vigasztalt, terjesztett s ő maga akarta mindenhol látni hol és mit kell tenni. Az idén elérte vágját: Bókay professzor nyugalomba vonulásával egyhangú meghívás útján került a budapesti katedrára, ahol egy hónappal ezelőtt tartott első előadásán oly őszinte örömmel és lelkesedéssel ünnepeltük. De munkáját új pozíciójában csak elkezdni tudta, október 23-án eltávozott, elvitte a Sors különös tragédiájából az a betegség, amelynek pathológiájával életének utolsó esztendejében oly kimerítően foglalkozott.

Tudományos munkássága, mely a magyar és német szaklapok révén általánosan ismert, nevét híressé, nagyra tették. Egyénisége annyira gazdag volt ismeretekben és problémákban, hogy féltékenység nélkül szórta tanítványai között, akiknek nem főnöke volt, de megértő barátjuk, aki szeretettel tanította, biztatta és irányította, édes fiainak tekintette őket. A magyar orvos-társadalom: büszkeségét, mi, tanítványai: fejlődésünk felett féltő gondossággal virrasztó apánkat siratjuk Benne.

(Szeged)

Hainiss Elemér

BUDAPESTI FILOZÓFUSOK

A nyugati filozófia helyzetére nézve, ma két tény különösen figyelemreméltó. Az egyiket abban kell

látnunk, hogy az autonóm, azaz minden keresztényközépkori tradíciótól elszakadt filozófia, amely ugyan még nem egészen Descartes-al, de minden esetre Descartes óta fokozatosan kifejlődött, mindinkább saját célkitűzéseitől távolodni, szétagolódni-bomlani kezdett. Ez a szétagolódási processzus vagy pozitív, vagy negatív irányban megy végbe. Ahol az utóbbi eset áll fenn, ott a filozófia láthatóan egy *tragicizmus* felé evez, mely a Calvin-féle teológia visszáját képezi. Scheler, Unamuno, Berdjajew és némely mások tragicizmusát úgy tekinthetjük, mint Karl Barth és csoportja dialektikus teológiájának pendant-ját. És ez a tragicizmus semmiképpen sem szorítkozik csupán csak a filozófiára. Hermann Hesse és Thomas Mann a legjobb tanúk rá, hogy a szépirodalomban is mindinkább teret hódít. A forma maga is, bármily megvesztegető különben, ezeknél a férfiaknál az általános szétbomlasztó munka szolgálatába áll. Itt mintegy a halál ijesztően szép maszkjává válik, mint azt Hermann Hesse *Pusztai farkas*-költeményei és Thomas Mann novellája – a *Halál Velencében*, vagy a *Varázshegy* című regénye – bizonyítják.

Azonban ott, ahol a filozófia bomlási processzusa pozitív eszmei irányban megy végbe; láthatóvá válik, hogyan rombolják egymást lassan a szkepszis és a relativizmus és mint törekszik minden gondolat arra, hogy az autonóm filozófia célkitűzéseit lassanként ismét felemelje és olyan régióba irányuljon, amely némileg rokon azzal az objektív léteszmével, amelytől Descartes, Spinoza és Kant óta eltávolodtunk.

Különösen feltűnő azonban, hogy ezzel az utóbbi jelenséggel még egy második tény is van összefüggésben. Talán a következőképpen lehetne ezt jellemezni: A Nyugat felbomlásban lévő autonóm filozófiáját lassanként, a legkülönbözőbb oldalokról, mind szorosabban kerítik be; az antik-középkori léteszme mindig erősebben kifejlődő kritikai és egyszersmind újrafelépítő aktivitása jelentkezik a nagy nyugateurópai dekadens terület szélein. Már ma ki lehet mondani az alapos reményt, – ha némiképpen szabadulni tud az ember a kornak majdnem általános pesszimizmusától s nem hagyja, hogy szemeit ez a pesszimizmus elhomályosítsa, – hogy a kornak ez az átcsapása a következő évtizedekben mindig intenzívebben lesz érezhető, feltéve természetesen, hogy a még substantiaerős szellemi rétegek ebben a történelmi pillanatban, felelősségteljes missziójuknak mindjobban tudatára ébrednek.

A bekerítési akció; a már régen túlhaladottnak tekintett *objektív léteszme* részéről, ma már mindenütt tisztán látható. A gyűrű, mely nyugatról, délről és keletről övezni kezdte a vérszegénységében sorvadó nyugati liberalizmus dekadens területét, minden nappal erősebb és zártabb lesz. Ha nem tévedek, a nagy párharc, amely ma nálunk mindenhol autonóm filozófia és keresztény szellem között, üressé vált liberalizmus és substantiaerős hit között folyamatban van, a francia intelligenciában vette kezdetét.

Franciaországban Voltaire szarkazmusára egy Renan lágy, elégikus historizmusa következett. És éppen ez a kétségbeesett sentimentalizmus, egy erőteljes lökéssel, az intelligencia oly sok rétegének a régi hagyományhoz való visszatérését segítette elő. Éppen Franciaországban, ahol a kétségbeesés – már 1870 után nemsokára – a legérzékenyebben vált érezhetővé, hogy azután hirtelen átcsapjon az ellentétbe: „une désolation qui s'achève dans la prière“ (kétségbeesés, mely imában végződik). Franciaországban Paul Bourget és Joris Karl Huysmans óta sok, dekadenciába belefáradt lélek lépett Durtal-nak, Huysmans ismert regényei ama hősének útjára, aki az *A Rebours* élvezethajhászó Des Esseintes-jéből, az *En Route* trappistanövendékévé alakul át. Franciaországban Renan követői közül sokan érezték a megértés titokzatos, szívenütő hatását („le coup magique de la conversion“), Huysmans hőséhez, Durtal-hoz hasonlóan, hogy azután hosszú küzdelmekben az értelem és hit meghasonlását, az akarat feláldozásával egyengessék el. S ez teljesen érthető is. Mert Ars néhai plébánosa (hogy a francia nép csodálatos alakjai közül csak egyet említsünk) nem hiába apostolkodott 44 éven át ennek a népnek a szolgálatában. Franciaország szentjei az ő helyettesítő áldozatukkal, észrevétlenül, belülről győzték le Voltaire keserű szarkazmusát és Renan lágy historizmusát. Így lett Franciaország katholicizmusa, vagy helyesebben a francia intelligencia katholicizmusa olyas valami, mint a nyugat kezdődő regenerálódásának össejtje. Franciaországból kiindulóan ez az új mozgalom azután lassanként a többi román államra, így első sorban Olaszországra is áterjedt s azután csakhamar a régi limeshatáron túlra Németországra és Ausztriára is mind érezhetőbben érték át rezgései.

Hasonló módon nyúl bele most már néhány év óta bizonyos orosz intelligencia-rétegek keresztény gondolkozása a nyugati szellemi mozgalom káoszába. Berdjajew ugyan még a megalkuvókhoz tartozik, azokhoz a túlokos kompromisszumosokhoz, akik azt hiszik, hogy az autonóm gondolkozásmód Prometheusideálja és az ókor odaadás-ideálja között híd lehetne verni. Így Berdjajew bizonyára azt hiszi, hogy a luciferi tettek zsenialitását és a keresztény szentséget egymással kibékítheti. Ez azonban egyszersmind merész és félrevezető is. És épp ezért éppen olyan határozottan visszautasítandó, mint Barès és Maurras sokat emlegetett politikai katholicizmusa, akik egy lelki magatartás gyümölcseit le akarják aratni, anélkül, hogy a lelkiületet komolyan vennék. Ez egyszersmind *A* és *Non-A* is volna, tisztességtelenség és hűtlenség, amelynek ott nem lehet helye, ahol a legvégső döntésért folytatott harcról van szó.

Van azonban Berdjajew mellett az orosz gondolkozóknak egész sora, akiknek valóban komoly a célja. Itt csak Bulgakow-ra utalunk, akinek német fordításban előttünk fekvő könyve – *A filozófia tragédiája* (Reichel-kiadás, 1927) – minden fenntartás nélkül ismét a hit filozófiáját hirdeti. A filozófia tragédiája Bulgakownál nem jelent egyet a filozófia tragédiájával általában. Sokkal inkább jelenti: a nyugati, autonóm; pelagianikusan-elvilágiasodott, abszolút deduktívan értelmezett, a

tudást szentségtelenül követelő értelmi filozófia tragédiáját. És így igen komoly, igen mélyreható kritika az, amelyet Bulgakow ezen különös álláspontjáról a nyugati filozófia felett, egész kiterjedésében Spinozától Kanton át Hegelig gyakorol. Könyve tehát ezzel a bekerítési akcióhoz csatlakozik, melynek bemutatását itt röviden megkíséreltük.

*

Délkeleten a katolikus eszmének egy egészen különös hatóterét kell felkeresnünk: Ausztriában. Az, hogy Bécs és Páris között bizonyos szellemi rokonság áll fenn, egészen érthető. Mindketten évszázados központjai a katolikus tradíciónak, amint egyébként mindketten a felvilágosodás mozgalmanak is központjai lettek. De abban is bizonyos analógiát mutatnak, hogy már korunk nagy átalakulása előtt mindketten kiküldötték intelligenciájuk pionírjait Voltaire és Renan szelleme ellen. Amik Párisban Paul Bourget, Paul Claudel, Joris Karl Huysmans voltak, az volt pl. Hermann Bahr Bécsben. Ő is régen bejárta már Durtal útját, még mielőtt az intelligencia szélesebb rétegei erre az útra szánták volna magukat.

A katolikus Ausztria azonban egészen különös módon nyúlhatott bele korunk filozófiai regenerálódási mozgalmába. Hiszen csak most kezdik világosabban áttekinteni azt, ami 1900 óta, sőt talán a múlt század 70-es évei óta, a német filozófiában egész lassan haladó átalakító munka tekintetében történt katolikus körökben. Bizonyosan sok helyütt hálátlanok és meg nem értők az iránt, ami bizonyos osztrák gondolkodók befolyása alatt történt. De el fog jönni az idő, amikor világosan elismerik majd azt a hatalmas lökést, amely a filozófiában szinte észrevétlenül ment végbe és amely a problémákat a *kantianizmustól az antik-középkori ontológia* irányába felé eltolta. Sőt talán rendkívül előnyös volt erre a mozgalomra nézve, hogy mintegy kryptogamszerűen ment végbe. A középkori léteszme részéről jövő közvetlen akció ellen a *kantianizmus* természetesen minden rendelkezésére álló eszközzel védekezett volna. Így azonban mintegy észrevétlenül lepték meg a régen túlhaladottnak vélt eszmék és lépésröllépésre szorították ki szubjektivistikus pozíciójából.

Ha azonban az ember egyszer áttekinti ezt az egész teljesen titokban végbement akciót, akkor a legnagyobb csodálkozással kell ismét megállapítania, hogy néha egyetlen embernek csöndben alkotott műve mint nyer a korszakos fejlődés egy bizonyos áttörési helyén majdnem százados jelentőséget. Bernard Bolzano neve, Husserl *Logikai vizsgálódásai* óta közzsájon forog. De vajjon ki ismerte Bolzano-t, amikor évtizedes, a logika terén folytatott csendes munka után 1848-ban Prágában a tollat letette? És ki gondolta volna, hogy ennek a katolikus papnak és rendkívül egyszerű gondolkozónak kutató munkája – hirtelen, a századforduló táján – a német filozófiában forradalmat fog kelteni? Ő maga, életében nem nagyon törekedett munkái kiadására. Néhány barátja adta ki tudománytanának négy kötetét 1837-ben Sulzbachban. Ez volt az a mű, amelyben Bolzano a *Satz an sich*-, a *Vorstellung an sich*- és a *Wahrheit an sich*-ről szóló tanaival a logika nagy reformját bevezette, amely azonban a valóságban a filozófia reformját általában jelentette. Mert ez a tan alapjában véve nem pusztán tiltakozás volt a logikában való pszichologizálás ellen. Sokkal inkább tiltakozás volt benne általában a kantianizmus ellen. És utalás volt benne arra, hogy a filozófiai problematikában ismét követelni kell a visszatérést az öntudatról a létezés-re. És így már Bolzano élete munkájában végbement az a nagy tengelyfordulás a szubjektumról az objektumra, amely ma egész korunk számára az új kultúrmozgalom szállóigéje. Bolzano egy genealogiai sorozat kezdete lett, amelyet a következőképpen lehetne rövid formulában kifejezni: Bolzano genuit Brentano, Brentano genuit Meinong-Husserl, Husserl genuit Scheler-Nikolai Hartmann. De természetesen itt már megakad az ember. Mert Ausztria *brentanizmus*a német talajon időközben nagyon rossz fordulatot vett. Scheler időközben saját munkáját ismét semmivé tette és Nikolai Hartmann objektivistikus ismeretelmélete háttérül a postulatorikus atheizmust leplezte le. Irracionalitás-tézise oly messzire ragadta őt, hogy végül a tárgy viszonya az abszolút létezőhöz a szellem számára egyáltalán materiális felismerhetetlenségi okká lett. És ezzel ismét Kant tanaitól Spinoza filozófiájára tértünk volna vissza. Az idealizmus a kantianusok formájában ugyan el van intézve, de az abszolút *Ding an sich*, mint vak hatalom, fenyegetően emelkedik a lét háttérében és így a helyett, hogy előre jutottunk volna, ezen az oldalon még csak jobban visszavettünk.

*

Mi következik azonban az utolsó évtizedek mindezen tapasztalataiból? Azt hiszem, végül egyszer nyíltan ki kell mondanunk. Az eredmény t. i. az, hogy a modern filozófia saját erejéből nem tud többé kijutni abból a zsákutcából, amelybe jutott. Ha ez lehetséges lenne, akkor a Bolzano–Brentano–Husserl-akciónak végül is kielégítő eredményhez kellett volna vezetnie. Mi marad tehát hátra? Csak az az egy, hogy Bolzano eszméit végre egyszer *katolikus gondolkodók* karolják fel és a kantianizmus veszélye nélkül saját eszmei irányában vezessék tovább. Itt van azonban az a pont, amelynél a *katolikus gondolatkeletkezés* egy újabb körére Bolzano eszméivel kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet. Szándékosan mondom, hogy erre a körre figyelmeztetni kell. Hogy mennyiben fogadhatók el új gondolatképződései, hogy a további fejlődésre nézve mennyiben tekinthetők gyümölcsözőknek vagy vitathatóknak: azt az ilyen új gondolatképződésben érdekelték kritikájára kell bízunk.

A két budapesti filozófusról, Pauler Ákosról és Brandenstein Béla báróról van szó. Mindkettő a

legszigorúbb értelemben *katholikus gondolkodó* és mindketten Bolzano-ból indulnak ki s emellett a Husserl-féle phänomenológia hatásait is fölvtették magukba. Kettőjük között különben a következő jelentékeny különbség is fennáll. Pauler Ákos, Brandenstein Béla mestere, közelebb áll Bolzano *Wahrheit an sich*-tanához, mint tanítványa. Ez utóbbi ebben az egy pontban, amely természetesen igen lényeges pont, Bolzano-n és Pauler Ákoson is túlhalad. De Brandenstein mesterének és Bolzano-nak igazság-realizmusától egyformán eltávolodik és gondolkozásában inkább Aristoteles felé orientálódik. És még egy másik momentum is feltűnik rajta. Brandenstein rámutat arra, hogy a középkor trinitológiai irodalmában a legfinomabb fogalmi megkülönböztetéseket lehet tanulmányozni. Ez nagyon jellemző, mert azt mutatja, hogy Brandenstein kezdettől a finomabb szellem-metafizikai érdeklődést tanúsítja. Nem ok nélkül fedezhető fel nála különös előszeretettel Fichte iránt, akitől fontos kategóriákat át is vett. Ma is igazolható még, hogy a német idealizmus képviselői közül éppen Fichte az, aki a szellem metafizikáján a legmélyrehatóbban töprengett.

Pauler Ákos magyarul ír. Szerencsére a múlt évben munkáinak egyike német fordításban is megjelent. Ennek a könyvnek a címe: *Grundlagen der Philosophie* (Walter Gruyter kiadása; Berlin, 1926, 348 l.). Ez a mű egyike a legkitűnőbb bevezetéseinknek, mert megvan az az előnye, hogy mindent átfogó és rendkívül világos. És megvan az a további előnye, hogy a hagyományra és Bolzano-ra való támaszkodása ellenére rendkívül eredeti és önálló. Sőt némelyik részében a legjobb értelemben vett teremtő munka. Nemcsak érinti a kérdéseket, nem csupán felgöngyölíti a problémákat, hanem tovább is viszi őket a megoldások felé. A fejezetekhez csatolt történelmi kitérésekben ugyanezt az alkotó eredetiséget árulja el. Az embernek igazi öröme telik ezekben a történelmi kitérésekben. Nála nem találunk semmit a lágy *hisztorizmus*ból. Itt férfias szellem beszél, aki bár tisztelettel viseltetik a gondolkozás története iránt, mégsem engedi saját gondolkozói lelkiismeretének gerincét meggöngyölni a történelem előtt. Alkotó már ott is, ahol a legújabb principiumokból levezetve tagozza a filozófia fő problématerületeit. A filozófiai gondolkodás öt nagy alapterületét ismeri: logikát, etikát, esztétikát, metafizikát és ideológiát. A felosztás okát nála magánál lehet nyomozni s az ember azt találja, hogy itt a gondolatok valóban maguktól ebben a felosztásban és ebben a zártságban jelentkeznek. A részletekben – a logikában és az ideológiában – fedezhetjük föl a legtöbb önálló további munkát. Különösen abban a részben, amit ő *ideológiának* nevez. Itt valóban: átfogó *tárgyteóriává* építik ki a phänomenológiát. Különösen tanulságos a subsistentia különböző módjairól szóló fejezet, amelyben rendkívül szerencsésen épít tovább régi aristotelesi gondolatokat.

Még egy másik momentumra kell röviden utalnunk. T. i. kitűnik, hogy Pauler Ákos a filozófia öt alapterületét, melyet megkülönböztet, ismét teljesen egységes principiumok szerint tagozza. Ez egész művének különös szilárdságot és zártságot kölcsönöz. Nézete szerint minden tudománynak négy alapproblémája van, amelyek mindenütt egységesen, minden sajátlagosan keresztülhúzódnak: 1. az alapelemeké, 2. a relációké, 3. az osztályoké vagy kategóriáké és 4. az abszolútum problémája. Ez a négy probléma visszavezethető az identitás, a koherencia, az osztályozás három logikai alapelvére és a belőlük levezetett korrelativitásra. Minderre csak futólag mutatunk rá. Aki a könyvet tanulmányozásra kezébe veszi, azonnal el fogja ismerni, milyen sok új szellemi országot nyit meg ez a derék filozófiai munka.

Egy hiánya mégis van Pauler Ákos gondolati rendszerének és ez, mint már említettük, túlságosan merev ragaszkodása Bolzano *Wahrheit an sich* tanához. Ez theizmusa ellenére is ebben az egy tekintetben a Kant utáni logizmus némely képviselőihez közelíti.

*

Itt van azután az a hely, ahol tanítványa – Brandenstein Béla – szokatlan teremtő erővel nagy mesterének művét eredeti módon folytatja.

Ennek a fiatalos gondolkodónak egyébként ránk, németekre nézve egy egészen különös előnye van; t. i. német nyelven ír és így a német kultúrmunka köréhez csatlakozik. Onnan magyarázható ez, hogy nagyatyai részről német leszármazású. Avon Brandensteinok ma is élnek Thüringiában. Egyébként protestánsok. A mi filozófusunk nagyatyja azonban 1848-ban Magyarországra vándorolt be s ott katolikus magyar nőt vett feleségül. Azóta a Brandenstein-családnak ez az ága katolikus. És Brandenstein Béla élete legnagyobb szerencséjének tartja, hogy egészen katolikus légkörben nőtt fel. Különben észre lehet ezt venni, a legjobb értelemben, filozofálásán. Mert ahogyan ez a férfi filozófál abban, a *katholikus higgadság* legnemesebb formája nyilvánul meg és a gondolatokat nagy, klasszikusnak nevezhető nyugalommal adja elő. A stilus is hasonló jelleget mutat. Ez a fiatal filozófus olyan egyszerűséggel ír, amilyenhez a filozófiában már régóta nem vagyunk hozzászokva. Néhány furcsaságát, melyek helyenként feltűnnek, annak a rovására kell írni, hogy anyanyelve tulajdonképpen magyar és hogy a német nyelvterület legszélsőbb perifériáján él. Ha gyermekien nagy és szép mivoltát helyenként munkájából kiérezzük, mindig újra arra kell emlékeznünk, hogy szerencsésen örzött ifjúsága volt. Mindenek előtt két embernek kell hálásnak lennünk, akik ezt a fényes szellemet idáig oly szépen vezették: mesterének, Pauler Ákosnak és Schütz Antalnak a budapesti teológiai tanárnak, aki őt teológiai dolgokban mindig meg tudta óvni minden tudományos hibridségtől.

Ez a még igen fiatal gondolkodó eddig csak egy könyvet adott ki, ez a *Filozófia alapvetése* c. művének első kötete (Niemeyer kiadás, Halle, 1926, 599 l.). De talán szabad elárulnom a fiatal szellem majdnem hihetetlen

alkotóerejének jellemzésére, hogy ezen az első köteten kívül már rendszerének négy további kötete kéziratban be van fejezve. A második kötet a *mathematika filozófiáját* tartalmazza kerekded egészben. A harmadik és negyedik kötet a *metafizikát* tárgyalja. A további kötetek az *etikával* és *esztétikával* foglalkoznak és a *trinitásról* szóló kötet fogja az egészet bezárni.

Már az előttünk lévő első kötet egész világosan elénk tárja gondolatvilágának képét. Brandenstein Béla ezt a kötetet egy rövidre szabott tárgyelmélettel vagy ontológiával kezdi. Az ontológiáról való fogalmát azonban nem szabad összetéveszteni az erről a diszciplináról való hagyományos fogalommal. A tárgyelméletben csak a létezésnek a valóságot megelőző elemeivel foglalkozik. A tulajdonképeni valót a metafizikában vizsgálja majd. Nála a tárgy (*Ding*) fogalma minden egyáltalán elgondolható magában foglal. És most a tárgyelméletben a létezésnek a következő három határozmányát különbözteti meg: 1. a tartalmat, a tiszta valamit, a tiszta milyenséget; 2. a formát, amely ezt a valamit önmagával szilárd összefüggésbe hozza; 3. az alakulatot, mint a kvantitatív létegyiséget, tehát azt a momentumot, amely egy tárgynak a megszámlálhatóság jellegét adja. Az alak és alakulat talán egyezik azzal, amit a skolasztikában *unum transcendens*-nek és *unum numeri*-nek neveznek. A tartalom, forma és alakulat három határozmányja a dolog lényegében hármasság. Egymással korrelatívok, természetesen a tartalom, forma és alakulat egészen határozott sorrendjében. A tatalomnak van formája és a tartalomnak és formának van alakulata.

A tárgyak azonban különböznek egymástól azon momentum tekintetében, amely rajtuk, mint „sajátos” előtérbe lép. Három különböző tárgycsoport van tehát: tartalomtárgyak, formatárgyak és alakulati tárgyak. Ennek megfelelően három filozófiai alaptudomány van. A tulajdonképeni tartalomról szóló tant Brandenstein, Aristoteles *óóóó* *óó* fogalma után, tartalomelméletnek vagy *totiká*-nak nevezi. Az elnevezés furcsa alakjáról lehet vele vitázni: de, amint mondja, egyelőre még nem tudott jobb szót arra találni, amit ebben az elméletben teljesen újonnan felépít. A tulajdonképeni formáról szóló elméletet formatannak vagy logikának nevezi. A tulajdonképeni alakulatról szóló elméletet a matematika filozófiájában építi ki.

A filozófia alapvetésének előttünk fekvő első kötete a tárgyelméleten vagy ontológián kívül, melyről már beszéltünk, még a tartalomról szóló tant vagy *totikát* is tartalmazza és igen eredeti feldolgozásban a formatant vagy logikát. Az utóbbiban, amely a kötetnek a nagyobbik részét teszi, az a régi óhaj valósul meg, hogy a logikának az ontológia alapvetésén kell felépülnie. Brandenstein Béla e tekintetben komolyan fogott a problémához s különösen érdekes lesz az ő kategória-tanát azokkal a vizsgálatokkal összehasonlítani, melyeket Nikolai Hartmann legújabbán egészen más alapokon kezdett meg.

*

Amennyire lehetséges volt, ebben az új budapesti filozófus-körre való utalásomban minden kritikától tartózkodtam s csak a figyelmet hívtam fel az újabb filozófiának legjobb értelemben vett *katholikus akciómezejére*. Mindenesetre úgy látszik azonban, hogy a jövőben ennek a körnek eddigi munkásságát megkülönböztetett érdeklődéssel kell követni. Néha-néha húzódoznak a *katholikus filozófia* fogalmától. Vajjon joggal-e vagy sem, az még alapos vizsgálatra szorul. Azt hiszem, nem szabad félni a katolikus filozófusok létezésétől, ha oly termékenyen és alkotóan lépnek föl, mint ez a két budapesti gondolkodó. Így azt hiszem méltányos, ha a jövőben a katolikus gondolkodók idősebb nemzedéke, mint Baeumker, Ehrle biboros, Hertling, Geysler, Grabmann, Dyroff, Schneider Artúr, Etlinger, Wittmann, Mausbach, Switalski stb. mellett és a katolikus gondolkodók ifjabb nemzedéke – Przywara, Guardini, Eschweiler, Jansen Bernát, Hildebrand, Behn, Steinbüchel, Steffes, Demf stb. – mellett ezt a két nevet is felemlítjük: Pauler Ákos és Brandenstein Béla.

(Köln)

Peter Wust*

A LEGNAGYOBB BÜN

Dans un temps comme le nôtre où la complexité croissante de la vie laisse à peine la temps de lire, où la carte de l'Europe a subi de remaniements profonds et est à la veille d'en subir de plus grands encore peut-être, où tant de problèmes menaçants et nouveaux se posent partout, vous m'accorderez qu'on a le droit de demander à un écrivain d'être autre chose qu'un *bel esprit* qui nous fait oublier dans des discussions vicieuses et byzantines sur des mérites de pure forme, que nous pouvons être envahis d'un instant à l'autre par un double flot de Barbares, ceux du dehors et ceux du dedans.

Marcel Proust, *A l'ombre des jeunes filles en fleurs*, I. 1924:44.

Igaza van Császár Elemérnek: nincs *l'art pour l'art* ... Soha még annyi lelkiismereti problémát nem állított maga elé az irodalom, mint a háború óta. Ha a XVIII. század ideálokát rombolt és a XIX. század új eszményeket propagált, a huszadik század megint visszatér az Ember belső gyötrődéséhez, a morál és az élet

konfliktusához, a tizenhetedik századi analizishöz, a Szellem és Anyag harcának tragikus átéléseihez.

Nem az államforma, nem a társadalom berendezkedése áll az irodalom előterében, hanem az a kérdés, hogy a visszavonások, világnézetek kavargó harca fölött milyen legyen az új Ember, aki lelkében az emberiség belső megváltottságát hozza. Európai író ma csak az lehet, aki a végső emberi és égi kérdésekre keres feleletet. Ez az irodalom ma már annyira filozófiai és tudós orientálódású, hogy csak kiválasztott publikumhoz szólhat és végképen elszakadni látszik a mesélő, leíró, „realista“, anekdotamondó és szórakoztató szépírástól.

*

André Thérive, akinek neve ebben az új „lelkiismereti“ irodalomban az elsők között áll, nem szép író, de éppen ebben kulminál irodalmi értéke. A legnagyobb bűn – *Le plus grand péché* a regény címe – ősi theologiai kérdés, Éva bűne, az eredendő bűn, amely „regény“-be konkretizálva is olyan absztrakt probléma marad, hogy érdeke és értéke a *profanum vulgus* előtt nem is tehet az ilyen szellemi konstrukciónak.

Konstrukció egy morális kérdés illusztrálására és mégis élettől teljesebb, mint az úgynevezett valóságábrázolások. A regény alaphangulata a janzenista pesszimizmus, vigasztalan kétségbeesés az ember halálra-rendelt bűnössége fölött: egyik dokumentuma annak, hogy a háromszázéves kontroverzia ma sem jutott nyugvópontra – sőt csak most kezd igazán irodalominspiráló élmény lenni* – és hogy a katolicizmus belső energiái ma is könnyen terelik a gyöngyeleket predesztináció és terméketlen rigorizmus felé.

Az atmoszféra párák és ködök, nincs az egész könyvben egyetlen mosoly sem, az író nem fölényes magaslattól nézi a szereplő bábukat, hanem szentül hisz benne, hogy kozmikus igazságokat szimbolizálnak. A hősök hétköznapisága sem azért van, hogy valami társadalmi „tendenciát“, az író részéről „szimpáthiát“, a szenvedőkkel való együttérzést fejezzen ki. Mintha önmagát is gyötörni akarná az író ezzel a komor hétköznapisággal. Egy átlag-katonatiszt, Léonard-nak hívják, de ez nem fontos – aki valami titkos belső pálfordulással ráeszmél erotikus emberi életének céltalanságára és bűnösségére ... Szakit a sexualis étellel, – de ez csak külső tünet és a rubensi szerető alakja csupán elmuló derű a történet vásznán – és a neofita buzgóságával szuggerálja magába a lemondás, a hússal való spirituális szembehelyezkedés életbölcseletét. A pálfordulást egy titokzatos Idegen idézi föl benne, akinek alakja úgy jön-megy, mint valami démonikus Memento, amely kaján gyönyörűségét találja abban, hogy az Ember elé hullaarcokat mutogat. Ez a janzenista Apostol, aki fontos pillanatokban fölbukkan, néha olyanformán, mint valami lelkiismereti Mumus, – a másik végletet adta háttérül a főalakhoz, aki az anyagiasság és aszkézis között vergődik, amíg minden össze nem omlik körülötte.

Az, hogy a regény a mint század közepére – 1857 – flamand területre, később pedig egy francia faluba van lokalizálva, de minden „couleur locale“ és úgynevezett korrajz nélkül: csak növeli a történet szuggesztív erejét. „Cselekmény“ alig van, de a „bonyodalom“ mégis jelentkezik: egy nő személyében, akinek filozófia-mentes, százszázalékosan női alakja kizökkenti a hőst a vigasztalan tétlenség morális útjáról. Léonard, aki visszatért ősei földjére, gazdálkodni és meghalni: elcsábítja a lányt, akinek megjelenése a banális emberi élet újabb fátumszerű végzettségét hozza a sűrű moralizáló elé. Lélekben aszkézissel: ismét a legnagyobb bűn, a testiség ölébe hull, az örök halálmenet parancsát beteljesítve. És mialatt önmaga bűnbe temetkezik, tudatalatti morális ösztönével tönkretesz a nővére boldogságát: nem engedi férjhezmenni, elriasztja a nyárspolgár-örökemberi boldogságtól az égi Morál nevében, amelyet önmaga számára már elvesztett. Eredmény – és itt mintha az író fatalizmusa keverné a rosszathozó kártyát –: a szenvedő és szenvedni született nővér egy társadalmilag alatta álló férfi karjaiba kerül. Ismét bűn és bűn, bár ezúttal csak kísérlet, mert a végrehajtást maga a fivér akadályozza meg, az ősi családi Erény kapujába állva a rigorizmus pallosával ... Mintha érdemszerző cselekedet lenne mások boldogságát a spiritualizmus fantomja kedvéért tönkretenni.

A többi aztán logikus kifejtés: a nővér vízbe öli magát, a szerető menekül a Morálnak halált-lehelő légköréből – pedig Léonard jószándékkal és őszintén ígért házasságot, ami azonban csak a nyársrolgári morál előtt enyhítő körülmény – és a főhős magára marad, életcél nélkül, testiségében örökké kielégületlenül és morális meggyőződésében örökre meingatva: körülötte mindenki tönkre megy, mégis ő a vesztes a sivár teremtésben, amely az összes létező világok között a legrosszabb, – mert élnie kell, továbbharcolnia a test és lélek harcát. A halál gondolata elveszi az élet örömét ... Nem lehet mondani, hogy ezért a sivár konkluzióért íródott volna Thérive regénye, de ez a konkluzió a janzenizmusnak is – mint életeszemlének – csődjét jelentené, ha nem volna a regényben éppen az a szép, hogy *esztétikai fikció*, nem pedig valóságábrázolás, még kevésbé tendencia-mű. Ez csak a végtelen szituáció maximuma, de úgy látszik a janzenizmus még mindig eleven szellemi erő, ha ilyen fikciókat tud inspirálni. Az esztétikai épület szépsége úgy állítja elének ezt a nagy szellemi örökséget, hogy – levetkőzve a harcos gesztust, Rómával és jezsuitizmussal szembelyezkedő gallikanizmust, – a maga csupasz emberiségében álljon előttünk: ilyen módon a janzenizmus, politikailag neutralizált formájában, termékeny esztétikum maradhat hosszú időnkig.

A filozófiátlan, kalandok után szaladó, anekdotáknál időző vagy szociológiai propagandát űző regényirodalomban a *Le plus grand péché* kevesek szigete lesz. De nem is szükséges, hogy nagy tömegek népesítsék be a kiváltságos szigeteket.

(Szeged)

Zolnai Béla

SCHUBERT

Részletek a szerzőnek a Dugonics-Társaságban tartott fölolvasásából.

Ismert pszichológiai tény, hogy egy-egy nagy név hallatára lelkünkben felbukkan a név tulajdonosának képe. Mert minden ismertebb név mögött tudatunkban ott él az illető névhez tartozó arc, alak, egy-egy jellemző mozdulat. Ha ma Schubertet emlegetik, ki ne látná élénken maga előtt pápaszemes piros-pozsgás, mosolygós arcát, köpcös alakját, amint színes, vállgalléros köpenyében, sétatálcával a kezében gondolatokba mélyedve rója Bécs utcáit? A jelenet maga a legtisztább biedermeier: a kedélyes város a megelégedetten sétáló nyárspolgárral. Ennyit árul el Schubert külseje és külsőleg ilyennek is látszik ez a kor. De ha az idő kerekét több, mint száz évvel visszafelé fordítjuk és egy kissé beleéljük magunkat Schubert korába, mást is fogunk látni.

1815 ... A bécsi kongresszusnak vége, megalakult a Szent Szövetség és a három hatalmas uralkodó azt hiszi, hogy Napoleon leverésével, Európa új térképének elkészítésével, a forradalmi eszmék letörésével és a nemzeti érzés sárbatiprásával végleg sikerült helyreállítani a lelkek békéjét. De a nyugalom csak látszólagos, mert a forradalmi eszmék termékeny talaja hullottak, a nemzeti öntudatra ébredt polgárok milliói továbbra is szabadságról, testvériségről és egyenlőségről álmadoznak. A polgárság, amely a XVIII. század aránylag nyugodt élete folyamán erősen megszaporodott és anyagiakban is gyarapodott, hiába akar megszabadulni a feudalizmus és az arisztokrácia bilincseitől, a mindent elnyomó politikai hatalom ezt lehetetlenné teszi. Pedig a polgárság érzi, hogy számánál és súlyánál fogva őt is megilletné már a közéletben való szereplés. Politikai téren ez lehetetlen, annál nagyobb gondot fordít tehát önművelésére, mert megérzi, hogy a műveltség lesz az a terület, amelyen még vezető szerephez juthat.

*

A polgárság lelki élete is átalakul. Az a sok eszmény, amelyet a polgárság a francia felvilágosodásból a német klasszikus irodalom közvetítésével megismert, az 1815 után bekövetkező erős reakció folytán megvalósíthatatlannak bizonyult. A mindinkább növekvő lelki gazdagság kénytelen volt – tettek hiányában – más irányban, befelé érvényesülni és ez lelki elmélyedésre vezetett. Divatba jön a romantika, a szinte beteges szentimentalizmus, az önanalízis, az emberek érzelgősökké, szinpadiasakká válnak. Minthogy szerfelett megnövekszik a lírizáló hajlam, a lírai költészet hatalmasan fellendül és a próza háttérbe szorul. Legmagasabb műfajnak a verselést tartották. Ha valakinek egy kis ritmikus érzéke és rímelőkézsége volt, már verseket írt, akár volt költői ihlete, akár nem. Rettenetes dilettantizmus fejlődött ki ezeken a délutáni triccs-traccsokon, amelyeket ma zsúroknak mondanánk: a vendégek verseket szavaltak, sőt színdarabokat is játszottak olyanformán, hogy a szerepeket egymás közt felosztották és úgy olvasták a darabot.

*

Különösen kedvezett a biedermeier-kor fojtott hangulatosságának a zene. A közállapotok feletti elkeseredés csak a zenében tudta magát teljesen kiélni és ezért nagyon találó az a megállapítás, hogy a biedermeier-kor elsősorban zenei intuícióval volt megáldva. Ebben az időben születtek meg minden idők legszebb zenei alkotásai: a beethoveni szimfóniák, Schubert dalai, Schumannnak hol álmodozó, hol meg szenvedélyes lírája, Mendelssohn tündéri romantikája. A zenével való foglalkozást épügy a műveltség elengedhetetlen részének tartották, mint a költészetet. A szebb és ismertebb verseket nagyon sokan megzenésítették és ebben a formájában adták elő, úgyhogy sok Goethe- és Heine-vers képe csak a hozzáírt dallal együtt élt az emberek lelkében. Hihetetlen módon elterjedt a házi zenélés, aminek oka a kor hangulatán kívül az is, hogy abban az időben nagy művészek nem jártak oly sokszor és oly nagy számban hangversenyezni, mint ma, a külön hangverszenyzenekarok, az operaelőadások száma is kisebb volt. Az arisztokraták zártkörű házi hangversenyei a polgárság részére nem voltak hozzáférhetők, azok a polgárok tehát, akik szerették a muzsikát, kénytelenek voltak maguk zenét tanulni. Különösen a férfiak körében általános a zenetanulás. Inkább kedvelték a vonós hangszereket, mint a zongorát, mert ez utóbbit csak ennek a kornak végén kezdik tökéletesebb formában gyártani. Az énekkultúra is általános volt, ami nem utolsó sorban annak a következménye, hogy a népszerűbb operarészletek az akkori primitív zongorákon csak úgy voltak élvezhetők, ha énekeltek is hozzá. Akinek csak valamelyes hangja is volt, szívesen látott tagja lett a zenei társaságoknak. A házi muzsika, főleg a kamarazene ilyenformán szerves része volt a zenei műveltségnek, nem úgy, mint ma. Egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy ezeken a házi zenéléseken valóságos operaelőadásokat is tartottak a házi műkedvelők. Itt is fellépett tehát a dilettantizmus, de inkább csak reprodukív téren. Az általános zenei kultúra minden extenzivitása mellett is azonban kissé felszínes volt, hiszen még nem lehetett kellően megalapozva. Még az olyan lángelmék is, mint Goethe, inkább a könnyebb zene, az opera és a ballett felé vonzódtak és így érthető,

hogy Beethoven héroszi nagyságát, Schubert kolosszális tehetségét a kortársak közül csak kevesen látták meg.

*

Schubert nem volt nagyon szerelmes természetű. Mindössze két nő játszik nagyobb szerepet életében, Alig 17 éves, amikor első miséjét előadják a lichtenthal plébániatemplomban. A szoprán Grob Teréz éneki, nem szép lány, az arca himlőhelyes, de a termete sudár, a hangja gyönyörűen cseng és nagyon muzikális. Ennyi épen elég, hogy az ifjú muzsikust meghódítsa. Teréz apja selyemgyáros és nagy zenekedvelő, akinek a házában állandó házi hangversenyeket tartanak és Schubert 6 évig szívesen látott vendég lesz náluk. Mikor azonban arról volna szó, hogy a lányt hozzáadják feleségül, a gazdag gyáros nem hajlandó lánya jövőjét olyan fiatalemberre bízni, akinek sem állása, sem biztos keresete nincs. Hat évig tart a nagy szerelem és végül is Teréz egy jámbor pékmesterhez megy feleségül. Schubert egy darabig még érezte ennek az első szerelemnek a fullánkját, de szerencsére nem vette túlságosan szívére a dolgot. Sokkal komolyabb második fellebbanása, ez azonban már a magyarországi kapcsolatokhoz tartozik.

Schubert két ízben is járt Magyarországon, ami sok magyar népzenei motívummal gazdagította művészi vénáját. Először 1818-ban jön közénk zenetanítónak Eszterházy Károly gróf zelézi kastélyába a Vág mellé, ahol 2 forintot kap minden óráért. Eleinte keserves leveleket ír, mert hiányzik neki a császárváros és a megszokott baráti kör, később azonban nagyon jól érzi magát itt. Esténként ő vezeti a házi hangversenyeket. A grófnak csinos basszushangja van, a grófnénak és Karolina kontessznak szép alt hangja; a nagyobbik lánynak, Máriának csodaszép szopránja, a tenorista pedig Schönstein báró. Ennek a pompás együttesnek köszönhetjük Schubert néhány szép vokális alkotását. A gögös gróf azonban csak a zenészt becsüli meg Schubertben, az embert nem. A cselédházban ad neki lakást, ablaka a baromfiudvarra néz és mint egyik levelében írja, mindennap 40 liba gágogására ébred fel. Az élelmezést is a cselédek konyhájáról kapja, a gróf egyszer sem ülteti le asztalához. Magyarországon akkor még nagyon lenézték a muzsikust. Másodszor 1824-ben hívják le Schubertet Eszterházyék. Karolina most már 18 éves és Franz nagy szerelemre gyúl a szép grófkisasszony iránt. Gondosan titkolja érzelmeit, egyszer azonban mégis csak elárulja magát. Amikor Karolina szemrehányást tesz, hogy neki még egy művét sem ajánlotta, azt feleli szemérmesen: „Minek, hiszen minden művem Önnek szól!” Karolina elérzékenyülve veszi tudomásul a vallomást és ettől kezdve hiába jönnek a grófi kérők, ő mindenkinek kosarat ad. Később már feltűnő is lesz a dolog és kezdik rebesgetni az emberek, hogy Schubert van a játékban. Lehetséges, hogy Karolina tényleg valami csodát remélt, ami megszünteti majd azt a tátongó társadalmi szakadékot, ami közte és szerelmese közt van, annyi azonban bizonyos, hogy mikor Schubert halálának híre elérkezik Zelészre, Karolina mély gyászt ölt és 16 évig nem tudja felejteni Schubertet. Jó későn, elfonnyadva, testben-lélekben összetörve megy férjhez, de házassága nem boldog és 3 évi késői asszonyiség után ő is követi Schubertet.

A magyarországi tartózkodás azonban nemcsak érzelmi tekintetben játszott nagy szerepet, hanem művészi munkásságában is. Első ittléte alatt nagyon sok szép dalt ír, azonkívül itt születtek meg egy francia dalra írt és Beethovennek ajánlott *Variációi*, az első *Waltzerek*, a *VI. szimfónia*, 3 vonós négyes, a nagy *C-dur Duo*, a *B-dur zongoraszonáta* stb. főleg magyar vonatkozású művei: a négykézre írt csodaszép *F-moll fantázia*, melyet Karolinának ajánlott, a *Divertissement à la Hongroise*, amely magyar néptáncok feldolgozása művészi formában és amelyre egy magyar parasztlány éneke inspirálta, a *VII. (nagy C-dur) szimfónia* Andantéjának magyaros motívumai és végül a *Tokaji bor dicsérete* című kórus, amelynek szövegét Bacsányi János magyar költő felesége, Baumberg Gabriella, a híres német költőnő írta. Hogy mennyire megkapóan találta Schubert a magyar zene szépségét, arra jellemző, hogy hagyatékában egy sajátkezűleg leírt magyar népdalt találtak.

*

A dalokban nyilvánul meg Schubert lelke a legtökéletesebben. Nagyszerű érzéke és ízlése volt a megzenésítésre alkalmas versek kiválasztásánál. Összesen mintegy 90 költőt zenésített meg, leginkább Goethe, Schiller, Matthisson, Mayrhofer-verseket. Legpompásabb dalai az *Erlkönigen* kívül a *Wanderer*, *Gretchen*, *Heidenröslein*, *Ständchen*, a *Szép molnárné* és a *Téli utazás* című dalciklusok, melyek mindig mélytűző briliánsai maradnak a dalirodalom kincsestárában.

Száz év felt el Schubert halála óta és ez a száz év bőven elegendő volt ahhoz, hogy az ő emberfeletti nagyságát a maga egészében feltámassza. Élete csupa tragikus ellentétből áll: sok gyermekes családból származik és család nélkül, nőtlenül hal meg; polgári eredetű és grófkisasszonyba lesz szerelmes; nem születik pedagógusnak és tanítani kénytelen; szereti szüleit és a művészi szabadságnak áldozatul dobja az apai otthont; csak úgy árad belőle a muzsika és dilettánsnak tartják; két kézzel rázza a zenei kincseket és legnagyobb műveivel nem tud szóhoz jutni; alig lát valami pénzt a munkájáért, de kiadói meggazdagodnak belőle; jól szeret élni és úgyszólván éhenhal! A hálás utókor könnyes szemmel zárandokol sírjához ...

(Szeged)

Eckerdt Elek

SOLILOQUIA

Prohászka Ottokár naplóinak Solidoquia címmel való közzététele nagy föltűnést keltett a magyar sajtóban. A legkülönbözőbb pártállású orgánumok igyekeztek a maguk javára idézni a nagy író gondolatfoslányaiból, amelyek a világirodalomban Pascal gondolatai mellé állíthatók. Az alábbiakban egypár irodalomtörténeti érdekű helyet közlünk Schütz Antal kiadásából.

Hazajövet Margitligetről azokkal a színekkel s fényekkel, azokkal a hajlékony látóhatárvonalakkal szemeimben, melyek mögött a pilisi szentek és ciszterciták aszkéta alakjait, áhitatos arcait, csuklyás fejait láttam, elhatároztam, hogy elolvasom B é k e fi művét, a pilisi apátság történetét. Hát olvasom is; elül egy hazafias, tirádás előszó, azután száraz adatok, *de papyro ad cartam* tudományossággal kiírva.

Hát látott ez az ember valamit, mikor itt járt s szemét a vén Pilis tar tetején, azután az erdős amfiteátrum lépcsőin s a hosszúra nyúló Dobogókőn jártatta? Nem mondott neki semmit, egy akcentusos szót, egy nüanszot hegyvölgy, a Pilis óriás, dachstein-formációs mészkő háta? Nem nyilalt föl szívében az erdők sóhajával az örök vágy, a férfias lélek szépség-szomja, mely itt kereste Istent, a békét, s itt énekelt az eléggé soha ki nem ismert psziché sejtelméről, s itt imádkozta bele a csöndbe, a zugó erdőbe, a napsugaras izzásba, a levélhulló ősz szín-pompájába lelkét, nyugtalan szívét, epedését? Nem látta e lelkeket, mint ázott csőrű szomjas madárkakat a keresztény remény fájának ágain ülni s elvétve egy-egy édes melódiatöredéket mintegy félálomban kikezdeni? Nem szólt neki semmit az erdő misztikájá, a barlangokban duruzsoló régi mesék suttogása? Hiába nézte talán tavaszkor a cseresznyefák fehér virágai menyasszonyi fátyolát, amint bodros s fehér mirtuskoszorúval koszorúzzák az ébredő tavaszt, a legszebb menyasszonyt? Nem szóltak neki a létbe beleomló, a méléző vidék szőnyegébe szótt bokrok, a csipkerózsák, kankalinok? Semmit nem mondtak neki a természet, az Istenség szépség- és életszomjáról, mely a barát-kámzsák közt is föllángol és a köznap s röögőket szétvágó munka szürkeségét, a kopottságot ünnepi szépségben váltja föl? Nem tudta, hogy e vidéken források nyílnak a trachit s a mészkő öllekezéséből, ott, ahol a kettő százados érintkezésben egymáshoz tapad s folyton hús forrást, enyhét, örömet, vigaszt fakaszt? Semmit? Semmit?

S azok a barátok, s azok az eusebiumi remeték, kiknek szívük is volt, kik itt merengtek, kik talán egy élet viharjainak megtépált hajószél voltak, azok nem lehettek rá lelket, forróságot, lázt s végre békét? Nem nézett bele a lelkükbe, nem látott képzeletükben rózsás reményeket, bátor kiindulásokat, leányarcokat, lovagjátékok tört kopjait? Semmit? S hogyan találták itt magukat, hogyan készültek el szívük szomjával, lelkük sebeivel, a vágyak, az álmok lázaival? Talán fiatalon nyílt a lelkük az élet tavaszán, mint a cseresznyefák s meg nem értett sejtelmekkel: az élet iránt szent félelemmel vonultak a pilisi cellákba, azaz, hogy kőpados, kegyetlen termekbe? Vagy tán később jöttek s megtapasztalták, hogy a természet alakjait mindig kettéosztja, azért, hogy társaságban, szeretetben, örök vonásban lengjenek? hogy egymás felé tartsanak s az örök egységről s az egység teljéből kinövő kettősségről s a végtelen Háromságról tanuskodjanak? Az élet a többet, az örök Isten a háromságot, a halandó élet a párosságot követeli, az belőle kibontakozik. Ezzel van teleszórva az élet csodás erdeje s csalitja, ezzel a virágok szépséges helye, pártája ...

Ah igen, hát aki a Pilis hegyein járt s történetét akarja írni, az nem tud nekünk semmit sem mondani az életnek itt kifakadó mélységeiről, sejtelméről; az nem látott angyal- s leányarcokat, szőrös, torzonborz szakállú s nyírott fejbübu fejeket maga előtt elosonni? Semmit sem látott s beszélni akar? Ah, P. B é k e fi, ön nagy tudós lehet, de a lelke csak szivacs s a szíve tintatartó s ön hiába beszél; az ön művében a Pilis, a régi szentség, az élet nem szólal meg s nem nő ki belőlük a meleg, a páras, a tapadó, az éneklő, a turbékoló, az enyelgő élet s éneki (1919 nov. 13.)

*

Mondtam E.-nek, ha 40 éves volnék mai fejemmel, a *janzenizmus* históriájának feküdném neki; tiszteletreméltó s tiszta erkölcsű kereszténység. Mi volt vele? Nem volt-e tán visszahatás a racionalizmusra? Mert ime, a második tanulmányra érdemes probléma: a fölvilágosodottság – racionalizmus – elhajlás a kereszténységtől. Valahogy úgy volt, hogy formalizmusba, friss, fakadó lelkület szökőforrásai nélkül, fagyva tengett a kereszténység. Bűnök, alávalóságokkal konniveálva Franciaországban, főleg az alávaló, katolikus udvarban s másutt is parókák s harisnyák uralma alatt; sehol új érzelmi mélységeket nem nyitott, nem elégítette ki a szellemet, azaz, hogy nem tett tanúságot szellem- és lélekről. A racionalizmus volt a francia revolúció alá szántó eke! Ezt az ekét nem a gazdasági fejlődés barma húzta. A racionalizmus a ráció kultusza s annak fölmagasztaltatása az isteni kinyilatkozással szemben. A ráció fényforrásának nappá való deklarálása az örök fények leszerelésével. Hát hogyan lehet az? Bizonyára úgy, hogy az egyik fényforrás csillogott s a másik, az igazi, elhomályosodott. Az ész fiatalos, előkelő fölénnyel lépett ki, s az imponált, bűvölt, elvonta a figyelmet, azaz, hogy eltompította az érzést a lét mélységei iránt. Fölületesség nélkül nem lehetünk racionalisták; de, hogy

ily fölületességbe eshessünk, arra preparálva kell lennünk. Itt is az érzések, illetőleg azok hiánya dönt! A világnak meg kellett tapasztalnia anarchiában s a bomlásban az isteni erők szükségességét. (1919 nov. 16.)

*

A liberalizmus nyugatról ide táncos jókedvvel lebegett be. Mert hát nyugaton azt már elintézték; a haladó irányt Mill, Gladstone, Victor Hugo, aztán Björnson és Ibsen és Strindberg a magas északon győzelemre segítették. Csakhogy itt minálunk azt az egész névcsoportot valamiféle szolidáris társaságnak nézték s nem különböztettek a haladás követelményei és a hóbortok között. Nem különböztettek reformok és tagadások, Nierzsche-i túlzások közt. Pedig ha az ember veszi ezeknek az embereknek az életművészetét, elmegy a kedve a rendszertől. Hogy Nietzsche-t ne említsem, hát Strindberg milyen? Kirántotta a család, a magántulajdon, az állam, a társadalom pilléreit s mit tett helyükbe? Háromszor házasodott s végül nejeitől s gyermekeitől elhagyatva a *nacionclizmusba* gyökerezett bele. Nohát bizony bolond lyukból bolond szél fúj! (1920 jan. 24.)

*

A Rákosi-jubileumon Apponyi üdvözlétére Rákosi azt felelte, hogy valamint Nagy Sándor egykor fölkiáltott, hogy boldog ifjú (Achilles), akinek Homér volt dicsőítője: úgy mondhatja el ő is magáról, hogy boldog, mert Apponyi üdvözölte. Hát ez a jó vén Achillesünk a többi közt az ősi Achillestől abban is különbözik, hogy az ősi Achillesnek csak a sarkán volt sebezhető helye, míg a mienk tele van Achilles-sarkakkal. (1920 dec. 14.)

*

Beöthy Zsolt ... valami nagy tudós lehetett „in der Silbenstecherei“ s más rokon tudományokban. Ezzel a jeles úrral volt alkalmam találkozni. Hál' Istennek, hogy kikerültem a gimnáziumban nagy alkotásának, Irodalomtörténetének magolását s hogy Szvórényi 114 lapját srófoltam csak be; e szakmából bizonyára ez is elég ...

... történt, hogy 1921-ben a Dante-évben az Akadémia ünnepélyes ülésén Dante Istent imádó *Commediájáról* szólva jól levágtam Madáchot, akiben a pietásnak s a Fölség tiszteletének egy szikrája sincs. Ez olyan stilszerű „Divina Commedia“, melyet káromkodó ember írhat – tele szemrehányással az Úr ellen s lepocskondiázásával az ég s föld Teremtjének. Hlatkyt ez a szemtelen hang inspirálta a *Weltendämmerung* megírására. Kimenetkor talákoztam Beöthyvel. Hideg, ignoráló tekintetet vetett rám s elsietett. (1922 ápr. 30.)

*

Ugyan mit ettek ezen a Romain Rollandon? Nekem semmi élvezetet nem nyújt. De hát talán másoknak? *Habeant sibi*. Tegnap olvastam *Michelangelót* tőle. Erre csak egy megjegyzésem: ha az ember ezt olvassa s azután összehasonlítja Michelangelo leveleivel, az ugyanazt a benyomást teszi, mintha a püspöki kápolna stilizált, sovány, szögletes oroslánát összehasonlítja a valóságos orozslánnal. Agyonstilizált, egyes sajátságok szögletekké s élékké való kibökődése; azt a benyomást teszi, hogy nem igaz, hanem csinált dolog. Az egész karakter egy gyúrmány! (1924. jún. 5.)